

Г. І. НЕРУШ
МОВНА КУЛЬТУРА В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ

«Охорона культури — це насамперед охорона слова», — писав видатний чеський поет-комуніст Вітезслав Незвал, підкреслюючи роль мовної культури як складової частини культури взагалі. У соціалістичній Чехословаччині — країні двох братніх народів — мовна культура стала однією з органічних потреб суспільства, а її рівень перетворився на показник того культурного рівня, якого досягло суспільство. Питання мовної культури зайняли належне місце в культурній політиці країни як загальнодержавна справа, що сприяє дальшому розвитку суспільства, і саме тому вони вийшли за межі гуманітарної освіти, стали компонентом соціалістичного виховання. В умовах науково-технічної революції активізується участь мовця у суспільній комунікації, зростають вимоги до мовних проявів як з погляду загальної мовної культури, так і з погляду спеціальних мовних стилів. Адже від мовного рівня залежить зрозумілість доповіді, точність фахового висвітлення, дійовість газетної статті, доступність популярної лекції, привабливість рекламного оголошення... Розв'язання проблем культури мови належить до найважливіших завдань чеського й словацького мовознавства.

«Рідна мова — це серце народу, — писав Ян Неруда, — народ живе доти, доки живе його мова». І дійсно, культура чеської мови має дуже давні традиції, освячені іменами видатних майстрів художнього слова і титанічною працею філологів.

Чеська літературна мова, сформована в XIV ст., зазнала, у зв'язку з своєрідними умовами історичного розвитку чеської нації, поступового обмеження своїх функцій у другій половині XVII і занепаду у XVIII ст. Відродження літературної чеської мови з початку XIX ст. зумовило її всебічний розвиток. Проте негативною особливістю мовної ситуації в Чехії у цей період було виникнення суперечності між станом літературної мови, що після відродження дістала певну граматичну основу від давньої чеської мови, і живим мовленням.

Мовна культура на початку XX ст. стояла на консервативних позиціях, орієнтуючись на непорушні канони чеської мови XIV ст., незважаючи на проникнення в літературну мову елементів розмовної мови та наявності відчутних недоліків у кодифікації літературної норми. Тенденція до історичної чистоти у культурі мови змінюється у 30-ті роки XX ст. ревізією існуючих принципів у галузі культури мови завдяки працям членів Празької лінгвістичної школи про літературну мову і її функціональне призначення. Віхою у розвитку культури мови в Чехії стає саме цей етап, коли лінгвістика починає шукати критерій мовної правильності у живій сучасній мові. Поняття і термін «культура мови» з'являються у назві тепер уже класичного збірника «Spisovná čeština a jazyková kultura» (1932). Отже, основою практичної діяльності в галузі культури мови в Чехії є теорія культури мови, що ґрунтується на певних наукових засадах, на пізнанні закономірностей функціонування літературної мови в сучасному суспільстві. Для чеської мови актуальнішими й складнішими, ніж, скажімо, для словацької або польської, є відношення між літературною мовою і нелітературними утвореннями; значна відмінність між ними викликає, зокрема, потребу боротьби проти двох крайнощів — антинаукового пуризму і небажаного лібералізму.

Демократизація чеської літературної мови, що після 1948 р. стала здобутком усієї нації, є природним наслідком демократизації суспільного життя. Проникнення літературної мови у маси приводить до того, що в ній набувають переваги живі елементи із загальнонародної мови, які витісняють елементи книжні, застарілі, архаїчні. Отже, культура мови в Чехії — це не тільки мовне виховання в школі, її проблематика охоплює функціонування мови у різних сферах суспільного життя і неможлива без участі найширших кіл громадськості.

Основний науковий центр у галузі культури мови — Інститут чеської мови ЧАН — співробітничав з фахівцями інших галузей у створенні термінології та з журналістами у підвищенні мовностилістичного рівня періодичної преси. При Інституті існує мовна консультація, заснована 1946 р.; з цього часу по 1971 р. вона відповіла на 48 576 листовних

запитів і на 241 340 запитань по телефону (кількість усних відповідей в іншій формі не фіксується). Крім того, щороку співробітники Інституту відповідають на 800 листів.

Актуальним у плані культури чеської мови і міжнародного наукового співробітництва залишається питання про ставлення до іншомовних слів-запозичень (зважаючи на те, що на певні групи слів і словосполучень протягом майже трьох століть впливала німецька мова). Мовознавцями розроблено критерій загальноновживаності іншомовного слова (яке входить у мову як назва певної реалії і засвоюється більшістю мовців), а також відкинута колишній критерій пуристів — засудження запозиченого слова тільки тому, що воно іншомовне.

Питання культури чеської мови висвітлюється в ж. «Naše řeč», який в останні десятиліття виступає як активний помічник у комунікативній суспільній практиці. Теоретичні питання культури мови висвітлює ж. «Slovo a slovesnost».

На стан мовної культури в Чехії, як і в інших країнах, великий (вплив мають засоби масової комунікації — радіо- і телепубліцистика, газети, журнали, кіно тощо. У зв'язку із зростанням числа активних носіїв літературної мови і постійним збільшенням кількості мовної інформації цій ланці мовної культури приділяється велика увага. Ведеться постійна боротьба проти стереотипних, стандартизованих текстів, проти багатослів'я, повторів, беззмістовних речень, невдалих неологізмів, поширення деяких непродуктивних форм. Давні й добрі традиції мають щоденні п'ятихвилинні передачі Празької радіостанції з питань культури мови (перед сьомою годиною ранку). Після 1948 р. поряд з цими передачами регулярно проводяться популярні лекції з циклу «Наша рідна мова». Виходячи з конкретних запитань слухачів, автори передач, що входять до загального циклу «Мовний куток», прагнуть висвітлити загальні тенденції, дати глибшу картину мовної ситуації і виробити у мовців активне ставлення до рідної мови. Передачі ведуться у стилі безпосередньої бесіди з використанням своєрідних засобів усного мовлення.

Редакція «Мовного кутка» одержує щороку понад 1000 листів. На прохання слухачів матеріали радіопередач друкуються. Три випуски «Мовного кутка» охоплюють частину відповідей на запитання слухачів. IV випуск — «Čeština nevšední» («Чеська мова незвичайна») — це не хронологічне продовження попередніх трьох випусків, збірник присвячений двом темам — загально-розмовній мові і власним іменам. На ці радіопередачі переважно спираються і такі популярні публікації, як «Knižka o jazyce a stylu soudobé české literatury» («Книжка про мову і стиль сучасної чеської літератури»), «O češtině pro Čechy» («Про чеську мову для чехів»).

Багато уваги приділяється шкільному мовному вихованню, ролі мови в оволодінні майбутньою професією, в щоденній практиці. У школах ліквідовано диспропорцію між обсягом програми з чеської мови та інших предметів. Дедалі частіше висувається вимога зробити навчання чеської мови цікавішим і привабливішим, навчити учнів розуміти її багатство, відчувати її образність і пластичність.

Велике значення надається в країні також позашкільному мовному вихованню. Однією з його нових форм, що прагне сприяти інтересу дітей і молоді до рідної мови, є олімпіада чеської мови, організована за двома віковими категоріями. Організаторами олімпіади (з 1974 р.) є Центральний будинок піонерів і молоді ім. Ю. Фучіка, Інститут чеської мови ЧАН, Інститут теорії і практики журналістики, Міністерство освіти. Особливо цікавим є останній етап олімпіади, на якому визначають переможців, — 14-денне перебування у піонерському таборі під час літніх канікул.

Сучасне словацьке мовознавство багато уваги приділяє розвитку і культурі літературної мови. Словацька літературна мова, формування якої сягає 40-х років XIX ст., не могла вже задовольняти після утворення Чехословацької держави в 1918 р. всі вимоги нового суспільства, оскільки вона не мала розвиненого словникового складу, сформованого синтаксису, достатньо стилістично диференційованих виразових засобів. Після 1948 р. словацька літературна мова розвивається паралельно з чеською за своїми потребами і закономірностями. Відійшли в минуле як примусове зближення словацької і чеської мов, так

і штучне відділення словацької мови від чеської. Словацька мова не ізолюється від інших слов'янських і неслов'янських мов, особливо у формуванні термінології, запозичає багато слів з інших мов, у тому числі з чеської. В останні десятиріччя активно усуваються недоліки, зумовлені історією словацької літературної мови, зокрема неусталеність синтаксису, неунормованість лексичного складу. Словацька літературна мова у наш час повністю відповідає рівню сучасних літературних мов. З творів класиків літератури вона перейшла у наукові й технічні лабораторії, на сторінки газет і журналів, стала справді масовим комунікативним засобом.

(Переборюючи поширену раніше тезу «Говори або пиши, як заманеться», словацькі мовознавці наголошують на тому, що оволодіння літературною мовою — це вияв культурної зрілості людини. «Мовна терапія і мовна профілактика», за висловом одного з провідних словацьких мовознавців Й. Ружічки, мають іти паралельно, але більше уваги має звертатися на профілактичні заходи, оскільки у суспільну сферу дедалі більше залучається людей без відповідної мовної підготовки.

Велика увага приділяється мові радіо- і телепередач як специфічному виду мовної комунікації, деяким спеціальним питанням «радіостилістики», зокрема ролі елементів нелітературних — діалектних або жаргонних, що, виконуючи свою специфічну функцію, не повинні порушувати мовного стилю масових засобів інформації.

Про активну працю мовної консультації Інституту словацької мови свідчать такі дані: щороку його співробітники відповідають на 500 листів, щотижня — на 100—150 запитань по телефону, дають спеціальні консультації, редагують з мовностилістичного боку тексти законів та інших юридичних та урядових документів. З 1945 р. у Словаччині видано понад 30 термінологічних словників. Готується до видання діалектний словник, поява якого сприятиме підвищенню мовної культури. На основі контактів з мовцями створено картотеку, яка використовується у соціолінгвістичних дослідженнях. Постійно провадяться бесіди у редакціях і видавництвах, на семінарах учителів тощо.

Журнал «Kultura slova», заснований 1966 р. (100 номерів за 10 років), покликаний служити повсякденним актуальним потребам мовної практики, яка на час його заснування не відповідала ще рівню культурно розвиненого соціалістичного суспільства. Різноманітні рубрики свідчать про прагнення журналу зацікавити проблематикою мовної культури все суспільство, зробити цю проблематику потрібною і політично важливою, виховати у молодого покоління свідоме й активне ставлення до рідної мови. У «Тезах про словацьку мову» викладено міркування про нову теорію словацької літературної мови, про критерії вироблення термінології, актуальні для мовної дійсності у Словаччині. Цікавою є серія «Читаємо Словник словацької мови», де дається глибокий аналіз тлумачного словника.

Орієнтуючись на актуальні потреби мовної практики, журнал подає конкретні поради з галузі стилістики (зокрема, у розділах «Ви нас запитували» і «Ви нам писали»), відповідає на питання про літературну норму, аналізує помилки в мові масових засобів інформації, підручників. Прагнучи зацікавити питаннями культури мови працівників різних галузей словацької культури, журнал протягом п'яти років надавав свої сторінки видатним поетам і прозаїкам, акторам і скульпторам, художникам і науковцям. У журналі систематично здійснюється мовний аналіз творів класиків літератури, книжкових «публікацій, журналів і газет.

Один раз на тиждень у трьох словацьких газетах («Pravda», «Práce» і «Večerník») і в деяких журналах друкуються мовні рубрики. Двічі на тиждень проводяться мовні радіопередачі. Частина з них вийшла книжкою під назвою «Мовна консультація» (у скороченій формі ці матеріали ввійшли в публікацію «Тисяча повчань з словацької літературної мови»).

Отже, культура мови в Чехословаччині — це не лише знання правописних правил, це прагнення зрозуміти суть мови, її структуру, її життя, усвідомити ті закономірності, які, образно кажучи, створюють душу мови, доносять до мовця її чарівність і багатство.